

SOCIÁLNÍ KAPITÁL A TERITORIALITA SOCIÁLNÍCH SÍTÍ

Luděk SÝKORA, Roman MATOUŠEK

Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha,
Česká republika

sykora@natur.cuni.cz, matouse4@natur.cuni.cz

Klíčová slova: sociální kapitál, sociální sítě, lokální a regionální rozvoj
Key words: social capital, social networks, local and regional development

Abstrakt: Teritoriálně zakořeněný sociální kapitál představuje významný faktor regionálního rozvoje. Příspěvek nejdříve diskutuje koncept sociálního kapitálu s důrazem na jeho charakteristiku a utváření. Zdůrazňován je vznik sociálního kapitálu v rámci sociálních skupin a sítí (strukturální stránka sociálního kapitálu) a jeho reflexe v úrovni vzájemné důvěry uvnitř společenských skupin a sítí (kognitivní stránka sociálního kapitálu). Zvláštní pozornost je pak věnována teritorialitě sociálních skupin a sociálních sítí a horizontálním a vertikálním vztahům mezi skupinami a sítěmi na různých měřítkových úrovních. Do tradičního rozlišení vnitroskupinového, meziskupinového a hierarchického (bonding, bridging, linking) sociálního kapitálu je promítnut vliv územní konstituce a ukotvení sociálních vztahů s důrazem na rozdílnost a komplementaritu jednotlivých typů sociálního kapitálu.

Abstract: Spatially embedded social capital is an important factor in regional development. In this paper, we first discuss the concept of social capital, concentrating on its main characteristics and ways of its constitution. We outline the origin of social capital within social networks and groups (structural part of social capital) and its reflection in the level of mutual trust in these groups and networks (cognitive part of social capital). In the following part we focus on territoriality of social groups and social networks and on the importance of horizontal and vertical relations between these networks on various geographical scales. We discuss types of social capital (bonding, bridging, linking) and their relation to spatial structures and territoriality of social relations acknowledging both differences and complementarities of particular types of social capital.

I. ÚVOD

Sociální kapitál je v posledních letech diskutován jako významný faktor lokálního a regionálního rozvoje. Lokality, regiony, státy a komunity v nich žijící mají větší pravděpodobnost dosáhnout vyšší vyspělosti a hlavně vyrovnat se s případnými nepříznivými vnějšími vlivy v případě vyšší úrovně zde ukotveného sociálního kapitálu. Sociální kapitál je přitom nutné vnímat jako jeden z mnoha faktorů ovlivňujících lokální a regionální rozvoj. Jeho význam však narůstá v kontextu stále více se propojující společnosti, v níž je život jedince, komunit a celých společností výrazněji závislý na jejich zapojení a pozici ve společenské dělbě práce.

Příspěvek nejdříve diskutuje koncept sociálního kapitálu s důrazem na jeho charakteristiku a utváření. Zdůrazňován je vznik sociálního kapitálu v rámci sociálních skupin a sítí (strukturální stránka sociálního kapitálu) a jeho reflexe v úrovni vzájemné důvěry uvnitř společenských skupin a sítí (kognitivní stránka sociálního kapitálu). Zvláštní pozornost je pak věnována teritorialitě sociálních skupin a sociálních sítí a horizontálním a vertikálním vztahům mezi skupinami a sítěmi na různých měřítkových úrovních. Do tradičního rozlišení vnitroskupinového, meziskupinového a hierarchického (bonding, bridging, linking) sociálního kapitálu je promítnut vliv územní konstituce a ukotvení sociálních vztahů s důrazem na rozdílnost a komplementaritu jednotlivých typů sociálního kapitálu.

II. SOCIÁLNÍ KAPITÁL

Sociální kapitál představuje specifickou přidanou hodnotu vyplývající z kvality i kvantity sociálních interakcí založených na vzájemně akceptovaných pravidlech sociálních vztahů, důvěře v taková pravidla a instituce je zajišťující a ostatní aktéry sociální skupiny, sítě či společnosti. Sociální kapitál je vytvářený, udržovaný a rozvíjený sociálními interakcemi (formálními i neformálními) v rámci sociálních sítí, skupin, komunit či celých společností, tj. přenosem a sdílením zdrojů, informací, znalostí mezi členy těchto sociálních sítí a skupin. Sociální kapitál je vlastností společenské organizace sociálního systému a zahrnuje takové znaky jako jsou vztahy, interakce a kontakty, společně sdílené hodnoty, postoje, pravidla a procedury a důvěra v ostatní občany, instituce a celou společnost či sociální skupinu. Ty „mohou zlepšit efektivitu fungování společnosti usnadňováním vzájemné koordinace aktivit“ (Putnam et al. 1993, s. 167). Sociální kapitál představuje takové sociální vazby, které ulehčují koordinaci a kooperaci mezi lidmi, tím snižují transakční náklady a zvyšují efektivitu celého systému. Sociální kapitál je propojením mezi jednotlivými aktéry, které jim umožňuje efektivněji dosahovat společných cílů.

Využívání sociálního kapitálu je primárně záležitostí jednotlivců, přináší však prospěch sociální skupině či společnosti jako celku. Zájem na formování, udržení a rozvíjení úrovně sociálního kapitálu tak mají jednotliví aktéři i společenství jako celek. Jednotlivec, který je součástí sociální skupiny (sítě), je schopný ze sociálního kapitálu těžit ve svůj individuální prospěch (Lin 2001). Takový individuální prospěch však musí být v souladu (nesmí být v protikladu) se zájmy celé skupiny. Individuálním zájmem je využívat skupinové zdroje dostupné díky vytvořeným sociálním vztahům. Skupinovým zájmem je pak společně těžit z individuálních úspěchů těch, kteří mimo jiné využili i sociálního kapitálu vytvářeného mezi členy skupiny. Sociální kapitál je tak individuálním a zároveň i kolektivním zdrojem sloužícím k zvyšování uspokojení jednotlivců i sociální skupiny jako celku. Ne všichni jednotlivci přispívají k formování sociálního kapitálu tak, jak ze společného získávají. Sociální kapitál je navíc jednotlivci využíván nestejně – někteří mají v rámci sítě přístup k významnějším zdrojům než jiní, a tuto nerovnováhu se snaží udržovat (Hadjimichilis 2006). Sociální nerovnosti se tak zpravidla promítají i do nerovnováh v utváření a využívání sociálního kapitálu (Edwards, Foley 1998).

Sociální kapitál je vázán na vztahy mezi aktéry, kteří utvářejí sociální systém. Sociální systém je víc než pouhý souhrn prvků, z nichž je složen. Významnou částí sociálního systému jsou vazby mezi jeho jednotlivými prvky. Vazby propojují jednotlivé aktéry a jejich ekonomický, lidský a kulturní kapitál do celého sociálního systému. Sociální kapitál je relační složkou integrující jednotlivé aktéry do sociálních skupin (od rodiny po společnost) a umožňující jim v různé a rozmanité míře využívat zdroje, jimiž disponují i další aktéři ve skupině. Sociální skupinu integrují podobné zájmy a sdílené hodnoty konkretizované ve vzájemných interakcích, jež aktéry propojují do sociálních sítí. Vazby v rámci sociální skupiny mohou být nepřímé, založené na společně akceptovaných hodnotách a vzájemné důvěře. Zahrnují však i konkrétní, přímé, často utilitárně zaměřené interakce mezi konkrétními aktéry, jež je propojují do sociálních sítí. Sociální sítě mohou být utvářeny nejen v rámci sociálních skupin; mohou zahrnovat i aktéry z různých sociálních skupin. Sociální kapitál se utváří a je udržován jak na základě životních hodnot sdílených a reprodukováných v rámci sociálních skupin, tak na základě přímých a cílených interakcí mezi aktéry stejné i odlišných sociálních skupin.

III. TYPY SOCIÁLNÍHO KAPITÁLU

Sociální kapitál je vnímán a zkoumán ve dvou poněkud odlišných rovinách: strukturální a kognitivní. Strukturální stránka sociálního kapitálu je vyjádřena rozmanitostí forem sociálního kapitálu vyplývajících z kvalitativní různorodosti interakcí v rámci sociálních skupin a sítí a mezi nimi. Základní strukturální typy sociálního kapitálu představují sociální kapitál vnitroskupinový (v literatuře označován jako „bonding“), meziskupinový („bridging“) a hierarchický („linking“). Reflexe strukturálního sociálního kapitálu v úrovni vzájemné důvěry uvnitř společenských skupin pak představuje kognitivní stránku sociálního kapitálu. Důvěru můžeme rozdělit na partikularizovanou a generalizovanou. Partikularizovaná důvěra vzniká mezi členy určité sociální sítě (sociální skupiny) na základě zkušeností vyplývajících z konkrétních interakcí. Generalizovaná důvěra je pak obecnou, sdílenou důvěrou členů sociální skupiny v ostatní členy skupiny, zpravidla v celou společnost, její instituce a fungování. Partikularizovaná důvěra (nebo nedůvěra) je důsledkem konkrétních interakcí vnitroskupinových, meziskupinových i hierarchických. Zároveň interakce a jejich kvalitu dále podmiňuje. Podobně i generalizovaná důvěra vyjadřuje a zároveň podmiňuje a umocňuje celý souhrn interakcí ve společnosti. Interakce mezi aktéry i jejich percepce aktéry (jež informují další interakce) jsou nedílnou součástí sociálního kapitálu.

Sociální kapitál je charakteristikou složitě vnitřně strukturované společnosti skládající se z nepřehledného množství sociálních skupin, sítí a společenství. Vazby charakterizují nejen vztahy a interakce mezi jednotlivci zapojenými v rámci sítě či skupiny, ale také vazby mezi sítěmi v rámci sítí vyšší úrovně a komplexity. Vazby a interakce mohou být reciproční i hierarchické, horizontálně vedené na stejné úrovni i vertikálně propojující jednotlivé hierarchické úrovně sociálních systémů. Z tohoto hlediska se také rozlišují základní formy sociálního kapitálu, mezi něž patří sociální kapitál vnitroskupinový („bonding“), utvářený interakcemi mezi členy sociální skupiny, meziskupinový („bridging“), formovaný v rámci sociálních sítí integrujících členy z různých sociálních skupin, a hierarchický („linking“), propojující sociální skupiny či společenství nižší úrovně na klíčové aktéry s výraznou mocí v hierarchicky nadřazených sociálních systémech (Putnam 2000, Halpern 2005). Jeden aktér přitom může působit ve více sociálních skupinách, komunikovat s dalšími sociálními skupinami a zajišťovat vnitroskupinové, meziskupinové i hierarchické vazby. Představme si například senátora, zvoleného za určitou oblast, který je profesí lékař, a zároveň se angažuje ve vybraném vrcholovém sportu. Vedle vazeb je tak při studiu sociálních sítí a mechanismů utváření, udržování a využívání sociálního kapitálu nutné pozornost věnovat aktérům, kteří v sociálních skupinách a společnosti hrají klíčovou roli.

Vnitroskupinový („bonding“) sociální kapitál je založený na silné vnitřní skupinové loajalitě a vysoké partikularizované důvěře uvnitř skupiny. Vnitroskupinový sociální kapitál vzniká na mikroúrovni sociálních skupin, jako je například rodina, klan, nebo uzavřená sousedská komunita. Stejně tak je o něm možné hovořit i na úrovni národa či státu. Umožňuje vnitřní organizaci skupiny a společnosti, pomáhá jejím členům prosazovat své zájmy vůči ostatním skupinám a společností a vyrovnávat se s vlivy přicházejícími zvenčí, včetně případného ohrožení. Vedle pozitivních důsledků (např. rodina pomáhá najít práci svému členovi, který ji ztratil; regionální patriotismus podporuje podnikání v regionu) se mohou projevat i negativní důsledky (např. vztahy jsou zneužívány pro zvýhodňování členů rodiny, přátel či stranických kolegů a nabourávají tak konkurenční prostředí). Silné vnitroskupinové vazby také mohou být doprovázeny antagonismem vůči jiným sociálním skupinám uvnitř společnosti, a tím poškozovat celospolečenský sociální kapitál, kde významnou roli hraje meziskupinový sociální kapitál.

Meziskupinový („bridging“) sociální kapitál přemostuje jednotlivé relativně samostatné sociální skupiny či společenství. Umožňuje výměnu informací a vzájemných

služeb a posiluje schopnost skupin sdružovat se a kooperovat při snaze o prosazení společných cílů. Tento typ kapitálu je zpravidla považován za pozitivní z hlediska společenského rozvoje, protože přenáší rozvojové impulsy mezi skupinami. Bývá však založen spíše na slabších a často nestálých vazbách. Ty však procházejí skrze rozmanité sociální skupiny, seznamují lidi s nejrůznějšími názory a pohledy na svět, vedou k větší toleranci a pomáhají utvářet a upevňovat vzájemnou důvěru v širší společnosti. Meziskupinový sociální kapitál tak přispívá k celospolečenské integritě a formování tolerantní občanské společnosti. Meziskupinový sociální kapitál má zpravidla pozitivní roli pro zapojené sociální skupiny a společenství. V případě existence nezapojených a vyčleněných sociálních skupin však jeho neexistence nebo záporný vztah mezi některými skupinami může posilovat nerovnosti a disparity mezi „zapojenými“ a „nezapojenými“ aktéry z různých sociálních skupin a regionů.

Sociální kapitál hierarchicky propojující sociální skupiny či společenství nižší úrovně na klíčové aktéry s výraznou mocí v hierarchicky nadřazených sociálních systémech („linking“) umožňuje místním či regionálním společnostem využívat jisté výhody díky vertikálním vazbám na instituce (politické, administrativní a organizační) na vyšší teritoriální úrovni (zpravidla regionální, národní nebo nadnárodní). Obvykle jde o hierarchické vztahy mezi aktéry zastávajícími rozdílné mocenské pozice. Takové propojení umožňuje níže postaveným efektivnější přístup k vnějším zdrojům a také jim dává větší možnosti pro ovlivňování rozhodnutí a politik na vyšší úrovni.

Zatímco sociální kapitál menších, kompaktních a vnitřně homogenních sociálních skupin je zpravidla založen na silných vnitroskupinových vazbách a interakcích mezi lidmi se stejnými či podobnými charakteristikami, společnost jako celek je provázána i volnějším a slabšími meziskupinovými vztahy a interakcemi, jež horizontálně překlenují sociální skupiny lidí s odlišnými charakteristikami jako jsou např. socioekonomické postavení, gender, náboženství, rasa či politická orientace, a organizačně integrována vertikálně orientovanými vztahy mezi osobnostmi zastupujícími sociální skupiny v různých mocenských pozicích, jež jsou součástí sociálních sítí na vyšší úrovni.

Významnou stránkou sociálního kapitálu je vzájemná důvěra mezi členy sociální skupiny, sítě, společenství nebo společnosti, důvěra k institucím, které si společenství vytváří k regulaci vztahů mezi svými členy, a obecná důvěra ve fungování společenství jako celku. Důvěra reflektuje očekávané chování druhých. Utváří se osobní i kolektivní systematickou zkušeností. Vyšší míra sociálních interakcí přitom zpravidla zlepšuje vzájemnou zkušenost a zvyšuje vzájemnou důvěru (samozřejmě záleží na charakteru vztahů). Vyšších interakcí je přitom zpravidla dosahováno mezi kulturně podobnými jedinci s blízkým sociálně-ekonomickým postavením. Na druhou stranu mohou významné obohacení přinášet i interakce s odlišnými kulturami, pokud jsou založené na rovnocennějším postavení a vzájemně výhodné spolupráci.

Sociální důvěra je primárně „obsažena“ uvnitř sociálních sítí a skupin. Existuje na několika úrovních sociální struktury, od individuální důvěry mezi dvěma jedinci, přes důvěru jedince v sociální skupiny, organizace či instituce až po obecnou důvěru ve společnost jako celek. Společnost se skládá ze sociálních skupin a sítí, jež jsou ve vzájemné interakci a neustálém prolínání. Podle povahy sítí ve společnosti a charakteru interakcí mezi nimi vzniká (nebo v některých případech nevzniká) generalizovaná a institucionální důvěra. Důvěru je tak nezbytné chápat v posloupnosti od dílčí důvěry mezi konkrétními jedinci, přes důvěru v úzkých sociálních skupinách a sítích po obecnou důvěru ve společnost jako celek a instituce jež tento celek regulují a reprezentují. Úroveň generalizované důvěry je přitom podmíněná dalšími aspekty jako jsou spokojenost se životem, pocit kontroly nad vlastním životem či optimismus (Uslaner 2003) nebo zapojení obyvatel do různorodých občanských sdružení a spolků (Putnam 1993). Vysoká generalizovaná důvěra zpravidla poukazuje na vysokou úroveň

sociálního kapitálu ve společnosti.

IV. SOCIÁLNÍ KAPITÁL, TERITORIALITA SOCIÁLNÍCH SÍTÍ A GEOGRAFICKÁ ORGANIZACE SPOLEČNOSTI

Na utváření a strukturaci sociálních sítí a potažmo i formování sociálního kapitálu má významný vliv geografická organizace společnosti (Hampl 2005). Na druhou stranu je geografická organizace společnosti sociálními vztahy spoluutvářena. Vztah sociálních sítí a území můžeme konceptualizovat ze dvou poněkud odlišných, avšak vzájemně se doplňujících zorných úhlů. V jednom případě dominuje pohled prostřednictvím území či regionu, v jehož rámci jsou studováni aktéři a zde existující sociální sítě. Studium v lokalitě či regionu existujících sociálních sítí přispívá k poznání komplexní organizace studovaného regionu. Druhý pohled pak ke sledování přistupuje prostřednictvím aktéra či sociální sítě a sleduje jejich geografickou organizaci, a to ve všech lokalitách, v nichž působí. Při studiu sociálního kapitálu ve vybrané sociální síti je tak zájmové území určeno geografickým rozsahem sledované sociální sítě.

Při studiu vztahu sociálních sítí a území je tak důležité sledovat, do jakých území sledované sítě zasahují, a naopak jaké sítě dotvářejí charakter regionů. Sociální sítě zpravidla propojují aktéry s blízkým způsobem života a podobnou pozicí ve společenské hierarchii (Lin 2001). Zároveň mají lidé rozdílných sociálních statusů, životních stylů a pozic v sociálním systému společnosti odlišný prostorový vzorec rozmístění bydlišť, pracovišť a dalších životních aktivit. Sociální sítě tak budou v území nejčastěji korespondovat se sociálně-prostorovou diferenciací. Komplexní geografické regiony, jež jsou teritoriálním vyjádřením a základem geografické organizace reality, jsou přitom formovány funkčními vztahy integrujícími rozmanité sociální skupiny a sítě v konkrétním území. V území tak můžeme na každé měřítkové úrovni odlišovat homogennější zóny podobných aktérů a vybraných sociálních sítí a heterogenní komplexní regiony integrující široké spektrum aktérů, sociálních skupin i sítí.

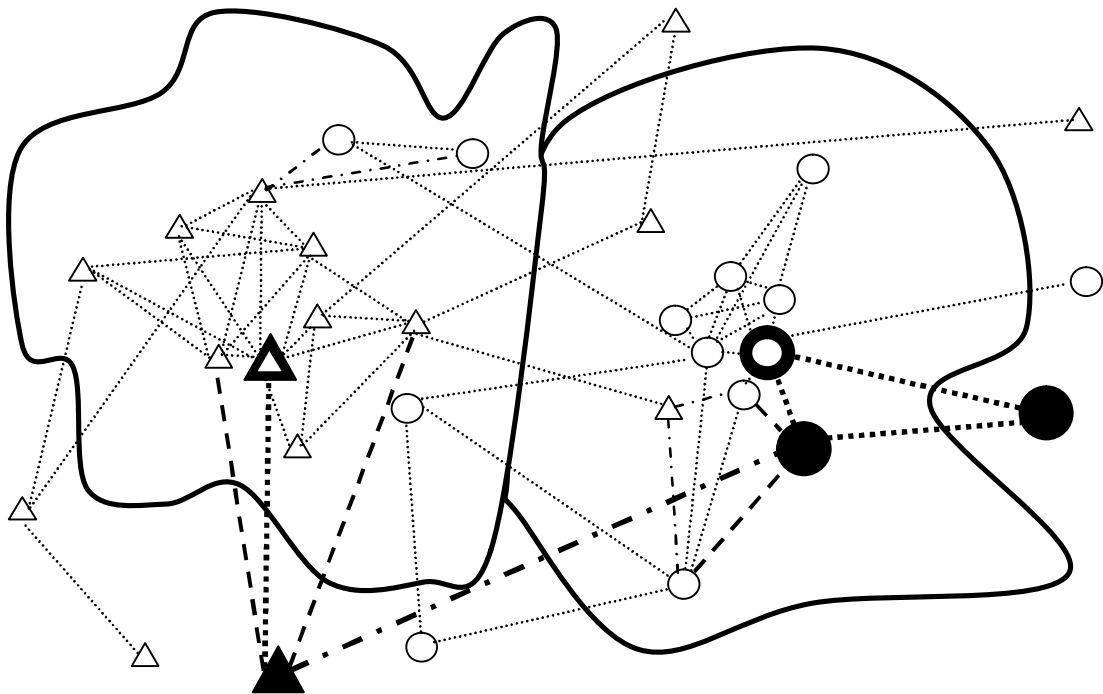
Geografická organizace sociálních sítí a komplexní regionální geografická organizace (regionální struktura) se nemusí a zpravidla nepřekrývají. V konkrétním území mohou být některé sociální sítě zcela obsaženy. Jiné do něj zasahují, i když jejich hlavní základna je v jiném regionu. Do více regionů mohou zasahovat sítě, jež se utvářejí v širším prostoru mnoha lokalit regionu vyšší řádovostní úrovně. Významné je přitom odlišení měřítek, na nichž jsou jednotlivé sítě formovány, a to včetně hierarchických vztahů mezi aktéry uvnitř sítí a jejich ukotvení na odlišných řádech geografické organizace reality.

Teritorialita sociálního kapitálu je odlišná u jeho jednotlivých typů, které mají nejen rozdílné vyjádření v prostoru, ale také důsledky pro lokální a regionální rozvoj. Vnitroskupinový „bonding“ sociální kapitál integruje sociální skupinu či síť. Ta však nemusí být geograficky omezená na konkrétní region (Obr. 1). Vnitroskupinový sociální kapitál tak můžeme z hlediska jeho teritoriality rozdělit na vnitroregionální a meziregionální. Vnitroregionální vnitroskupinový („bonding“) sociální kapitál vyjadřuje a posiluje akceschopnost skupiny v rámci určitého území a zpravidla i jejich vztah k danému území. Interakce mezi členy jedné sociální skupiny probíhají v různé míře také přes hranice regionů. Charakter a intenzitu kontaktů mezi příslušníky stejné sociální skupiny, kteří jsou však lokalizováni v různých regionech, však ovlivňuje prostorová organizace každodenního života, jež probíhá dominantně v územích propojených vztahem bydlišť, pracovišť, služeb, atd. Intenzita přímých kontaktů je u vnitroregionálního vnitroskupinového sociálního kapitálu s velkou pravděpodobností podstatně vyšší než v případě meziregionálního vnitroskupinového sociálního kapitálu.

Meziskupinový („bridging“) sociální kapitál označuje vazby mezi členy různých

sociálních skupin. Charakterizuje, umožňuje a posiluje spolupráci různých sociálních skupin. Život ve stejném území a pravidelně se opakující sociální interakce (např. setkávání se na veřejných místech) přispívají ke zvýšení spolupráce a vzájemné důvěry uvnitř lokality, a tak vytváření meziskupinového sociálního kapitálu v území. Taková meziskupinová spolupráce se může rozvinout ve více regionech a postupně ovlivnit vývoj v území většího geografického rozsahu.

Hierarchický („linking“) sociální kapitál představuje v původním vymezení napojení na aktéry a sociální skupiny ve vyšších stupních společenské hierarchie. Vyšší sociální postavení je obvykle spojeno také s vyšším měřítkovým rozsahem aktivit. Dochází tak k měřítkové odlišnosti propojovaných sociálních skupin. Hierarchický „linking“ sociální kapitál představuje napojení aktérů, skupin a sítí působících na nižších měřítkových úrovních (např. podnikatel s dominantně lokálními obchodními partnery nebo starosta obce) na aktéry působící na vyšších měřítkových úrovních (např. na významné politiky, bankéře nebo odborné konzultanty nadnárodních společností).

Obr. 1: Schéma sociálních sítí: vnitroskupinové „bonding“, meziskupinové „bridging“ a hierarchické „linking“ vazby mezi členy dvou sociálních skupin ve dvou lokalitách/regionech a jejich nadregionálním kontextu.

Při poznání sociálního kapitálu a jeho vlivu na rozvoj určitého území (čtvrti, obce, města, regionu) sledujeme zapojení aktérů do různých sociálních sítí, konstituci těchto sítí prostřednictvím vnitroskupinových vazeb, vzájemné meziskupinové vazby mezi sítěmi a hierarchické vztahy na aktéry působící v sítích působících na vyšších řádovostech úrovních (Obr. 1). V typickém regionu najdeme sociální sítě aktérů na nižších stupních společenské hierarchie. Aktéři jsou primárně propojeni vnitroskupinovými vnitroregionálními „bonding“ vazbami. Vedle nich se však zpravidla vytváří i meziskupinové vnitroregionální vazby. Někteří z nich místních aktérů mají vnitroskupinové meziregionální vazby na jiné aktéry lokálního významu v sousedních regionech. Vedle toho je s regionem zpravidla spojeno i působení aktérů z vyšších stupňů společenské hierarchie, jež zajišťují hierarchické napojení na skupiny a sítě vyššího sociálního postavení a vyšší měřítkové úrovně působení. Při studiu

sociálního kapitálu v území sledujeme nejen do jakých sítí jsou zdejší aktéři zapojeni, ale také k jakým vnitřním a vnějším zdrojům mají díky tomu přístup, jak to ovlivňuje jejich jednání a pozici v dané oblasti, a jakým způsobem svým konáním ovlivňují rozvoj lokality či regionu a celkovou teritoriální organizaci.

V. SHRNU TÍ

Příspěvek se v obecné rovině pokusil propojit koncept sociálního kapitálu a geografické organizace. Důraz byl přitom kladen na strukturální pojetí sociálního kapitálu zohledňující vnitroskupinové, meziskupinové a hierarchické vazby a interakce, a to s ohledem na jejich formování v území. Smyslem článku bylo prezentovat a dále podnítit koncepční uvažování o teritorialitě sociálních skupin a sítí a jejím vlivu na utváření sociálního kapitálu. Příspěvek poukázal, že v konkrétním území se zpravidla prolínají různé sociální sítě a různé typy sociálního kapitálu. Na druhou stranu sociální skupiny a sítě operující v různých regionech a na různých úrovních sociální hierarchie mají odlišné vzorce geografického působení. Ve výzkumu sociálního kapitálu a jeho vlivu na lokální a regionální rozvoj je tudíž nezbytné zohlednit územní rozsah sociálních sítí a mnohvrstevnatost vzájemně propojených (i nepropojených) sociálních sítí v konkrétní lokalitě či regionu.

LITERATURA

- EDWARDS, B., FOLEY, M.W. (1998): Social Capital and Civil Society Before Putnam. *American Behavioral Scientist*, 42, č. 1, s. 124-139.
- HADJIMICHALIS, C. (2006): Non-economic factors in economic geography and in "new regionalism": a sympathetic critique. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30, č. 3, s. 690-704.
- HALPERN, D.S. (2005): *Social capital*. Polity, Cambridge.
- HAMPL, M. (2005): *Geografická organizace společností v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. DemoArt, Praha.
- LIN, N. (2001): *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PUTNAM, R.D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- PUTNAM R.D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- USLANER, E.M. (2003): Trust and Civic Engagement in East and West. In: Badescu, G., Uslander, E.M. (eds): *Social Capital and the Transition to Democracy*. Routledge, London.

PODĚKOVÁNÍ

Příspěvek vznikl za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy v rámci výzkumného záměru MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ a Ministerstva pro místní rozvoj v rámci projektu WD-13-07-1 „Sociální kapitál jako faktor ovlivňující regionální disparity a regionální rozvoj (SOFARR)“.